

**UCHWAŁA NR XLVIII/370/2023
RADY GMINY ADAMÓW**

z dnia 19 października 2023 r.

w sprawie przyjęcia Programu Opieki Nad Zabytkami Dla Gminy Adamów na lata 2023 - 2026

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 40 z późn. zm.) oraz art. 87 ust 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 z późn. zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Gminy Adamów uchwała, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Program Opieki Nad Zabytkami Dla Gminy Adamów na lata 2023 - 2026, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Adamów.

§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego i wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Przewodnicząca Rady Gminy

Bożena Skiba

Signed by /
Podpisano przez:

Bożena Ela Skiba

Date / Data:
2023-10-26
13:03

GMINA ADAMÓW

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

DLA GMINY ADAMÓW

na lata 2023-2026

Opracował:
Jacek Studziński

Lublin 2023

SPIS TREŚCI

1. Wstęp
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
  - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
  - 4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
  - 5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.
  - 5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy
    - 5.2.1. Zarys historii obszaru gminy
    - 5.2.2. Krajobraz kulturowy
    - 5.2.3. Zabytki nieruchome
    - 5.2.4. Zabytki ruchome
    - 5.2.5. Zabytki archeologiczne
    - 5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych
  - 5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony
  - 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
  - 5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń
7. Założenia programowe
  - 7.1. Priorytety programu opieki
  - 7.2. Kierunki działań programu opieki
  - 7.3. Zadania programu opieki
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami
11. Realizacja i finansowanie przez gminy zadań z zakresu ochrony zabytków

1. WSTĘP

Przedmiot poniższego dokumentu czyli opieka nad zabytkami znajdującymi się na obszarze administracyjnym gminy Adamów jest zgodnie z ustawową definicją, jednym z zasadniczych elementów dziedzictwa kulturowego. Należy przy tym podkreślić, że ochrona zabytków należy do obowiązków Państwa, które realizuje je między innymi za pośrednictwem organów samorządowych terytorialnych, dlatego też władzom gmin przypisana została istotna rola w ochronie dziedzictwa kulturowego na podległych im terenach.

Celem niniejszego opracowania jest stworzenie kompleksowej i wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie gminy Adamów, realizowanej w czteroletnich cyklach. Wobec powyższego Program jest swego rodzaju rozwinięciem założeń przyjętych w dokumencie Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Adamów na lata 2017-2023 oraz zamierzeń właścicieli obiektów zabytkowych, których działalność, na przykład edukacyjna czy informacyjna, powiązana jest z ochroną dziedzictwa kulturowego. W podstawowych założeniach Gminny Program Opieki nad Zabytkami wskazuje kierunek działań podejmowanych przez gminę, mających na celu szeroko pojętą ochronę dziedzictwa kulturowego. Głównym celem programu jest zdiagnozowanie stanu zachowania zabytków i zdefiniowanie zadań, jakie winny być realizowane w czterolecie 2023-2026, z uwzględnieniem planów i możliwości organizacyjno - finansowych właścicieli zabytków. Program określa także stan pożądany, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami na terenie Gminy Adamów: wskazuje potrzebne do wykonania zadania i podpowiada sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń ochronnych, organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych oraz promocyjnych. Należy przy tym podkreślić, że Program opieki nad zabytkami już z samej swej nazwy i definicji określonej w ustawie jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji.

Zgodnie z przyjętymi założeniami w ustawach i programach wyższego szczebla, celem programu jest także dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie Gminy Adamów, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Niezwykle ważne jest także, aby poprawa ta dokonywała się przy aktywnym współdziałaniu mieszkańców, w różnych formach ich życiowej aktywności, zaangażowanych w opiekę nad zabytkami. Obowiązkiem władz samorządowych w tym względzie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie opieki oraz jej stymulowanie, tworzenie

i wspieranie inicjatyw z tym związanych.

Jak wcześniej wspomniano program przygotowany na lata 2023-2026 jest blisko powiązany ze Programem Rewitalizacji, którego cele winny być realizowane zgodnie z przyjętymi założeniami. Powyższa kwestia dotyczy także pozostałych właścicieli zabytków, którzy zdecydowali się na współpracę z władzami gminy oraz samodzielnie podjęli się opieki na zabytkami. Niezwykle istotny jest fakt, by dzięki realizacji powyższych założeń poprawie uległ stan cennych zabytków wpisanych do rejestru, bądź rozpoczęto w tym w okresie prace konserwatorskie przy obiektach, których stan systematycznie pogarszał się.

Należy także podkreślić, że wskazane w Programie zadania do realizacji i proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom ochrony zabytków w Polsce.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną w kwestii ochrony zabytków w Polsce jest *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dn. 23 lipca 2003 r. (Dz. U. poz. 840, z 2022 r.), która wprowadziła i sprecyzowała pojęcia - ochrony i opieki nad zabytkami.

Zgodnie z w/w ustawą - ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku;
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W ustawie zostały zdefiniowane obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do obowiązków wójta (burmistrza lub prezydenta miasta) należą w szczególności:

- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta) Gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 22);
- sporządzanie (na okres 4 lat) Programu Opieki nad Zabytkami (art. 87); uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów

zagospodarowania przestrzennego (art. 18 i 19), który to program służy celom określonym w Ustawie (wymienionym w kolejnym rozdziale niniejszego opracowania). Następnie program przyjmuje Rada Gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, po czym jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu wójt (prezydent, burmistrz), sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie miejskiej.

Zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym do zakresu działania samorządu gminnego należy wykonywanie zadań publicznych o charakterze lokalnym w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność, nie zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów (art. 2 i 6). W szczególności zadania własne obejmują sprawy min.: ładu przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, kultury, zieleni komunalnej i zadrzewień, cmentarzy komunalnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW i OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W trakcie sporządzaniu niniejszego Programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla gminy Adamów wykorzystano m.in.:

akty prawne:

- Ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840. ze zm.),
- Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2021 r. poz. 741. ze zm.),
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015 r., poz. 774, ze zm.),
- Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2018 r. poz. 142, ze zm.),
- Ustawę z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 r., poz. 369 ze zm.)
- Ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2018 r., poz. 450 ze zm.),

- Ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2018 r., poz. 799 ze zm.),
- Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2018 r., poz. 121, ze zm.),
- Ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 203 r. poz. 385 ze zm.),
- Ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2017., poz. 1332, ze zm.),
- Ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2017 r., poz. 862, ze zm.)
- Ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r. poz. 1561, ze zm.)
- Ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018 r., poz. 574, ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.09.2019 zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886).

We wspomnianym Rozporządzeniu wprowadzono nowy wzór karty adresowej Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ) oraz szczegółowo została omówiona forma jej sporządzania oraz tryb włączania i wyłączenia z GEZ. Zmiany przedstawiono w § 14, 15, 17 i 18.

akty prawa miejscowego i dokumenty strategiczne Gminy Adamów

- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego, uchwała nr X/73/2003 Rady Gminy Adamów z dnia 14 listopada 2003 r. Późniejsze, nieistotne zmiany z 2018 i 2021 r. dotyczyły objęcia prac nadzorem archeologicznym na działce nr. 104/1 w Adamowie oraz zmiany części działek nr 2929/2 i 2929/3 (szkoła w Suchowoli)
- Lokalny Program Rewitalizacji gminy Adamów na lata 2017-2023, uchwała Rady Gminy nr XIX/176/17 z dn. 31.05.2017 r.
- Strategia Rozwoju Gminy Adamów na lata 2021 – 2027, z perspektywą do 2030 r. przyjęta uchwałą Rada Gminy nr XXIV/237/21 z dn. 21.12.2021.

dokumenty programowe wojewódzkie:

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego, przyjęty uchwałą nr XI/162/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r., opracowany przez Zarząd Województwa Lubelskiego;
- Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie Lubelskim na lata 2019-2022, uchwała nr IX/160/15 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r.,
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r. przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego Nr XXIV/406/21 z dnia 29 marca 2021 r.
- Program Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej na lata 2021-2027

krajowe dokumenty programowe z zakresu dóbr kultury:

- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami (przyjęty przez Radę Ministrów, uchwała nr 125/214 z dn. 25 czerwca 2014), opracowany przez specjalny zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury pod przewodnictwem prof. dr hab. Bogumiły Rouby;
- Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

We wspomnianej Ustawie z 23 lipca 2003 r. szczególnie mocno zasadę, iż opracowanie programu opieki nad zabytkami ma na celu:

1. Włączenie zagadnień ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Rozpatrywanie kwestii uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

1. Według stanu na grudzień 2022 r. obowiązuje opracowany przez Zespół Rady Ochrony Zabytków, powołany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2023*, przyjęty uchwałą nr 82/2019. Przyjęte są w nim podstawowe założenia programowe ukierunkowane na wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego. Znaczna część zaakcentowanych celów i kierunków działań winna być uwzględniona w lokalnych programach opieki nad zabytkami, szczególnie w kwestiach: integracji ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego, krajobrazu oraz stosownych zasad zagospodarowania przestrzennego, promocji dziedzictwa kulturowego, wzmocnienia jego roli w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości. W odniesieniu do samorządów oznacza to m.in. *zwiększenie zaangażowania, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków*. Z powyższymi działaniami m.in. wiążą się:

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego;
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami jak Policja;
- kampanię społeczno-edukacyjną w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie dostarczanie wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych właścicielom, opiekunom a rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;

2. Nadal obowiązują *Założenia Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2013* będące uzupełnieniem *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020* (dokument wdrożeniowy: Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2020). Zgodnie z podstawowymi założeniami NSK zasadniczym celem strategii winno być działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, dlatego też przyjęto następujące priorytety:

- Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe (zmierzające do materialnej poprawy stanu zabytków), ich adaptacja i rewitalizacja oraz zwiększenie dostępności dla nich mieszkańców, turystów i inwestorów.
- Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Kultury w sferze materialnej spuścizny kulturowej Polski jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Podstawą do jego sformułowania jest uznanie sfery dziedzictwa za niezbędny warunek rozwoju i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

I. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego.

Analiza zapisów w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa* dotyczy jedynie zagadnień związanych ze środowiskiem kulturowym, natomiast nie odniesiono się do kwestii komunikacyjnych, lokalizacji przemysłu i budownictwa. Zgodnie ze Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego kierunki polityki przestrzennej zostały połączone w *Planie* z działaniami na rzecz rozwoju kultury i ochrony walorów przyrodniczo - krajobrazowych regionu. W ramach kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz turystycznego wykorzystania potencjału kulturowego wskazano pasma kulturowe, traktowane jako wielkoprzestrzenne struktury wyznaczone na obszarach koncentracji potencjału kulturowego pozwalającego na ukierunkowanie rozwoju turystyki i zintegrowany rozwój infrastruktury turystycznej. Teren Gminy włączono w dwa pasma – Jana III Sobieskiego oraz Pogranicza kulturowego wyznaczonego przez obiekty sakralne trzech religii (s. 77). W nawiązaniu do powyższego, mając na uwadze szczególne wartości krajobrazu kulturowego występującego na tym obszarze, rekomendowano utworzenie Roztoczańskiego Parku Kulturowego, który obejmowałby m.in. teren gminy Adamów (s. 81). W dalszej części opracowania wskazano

Adamów jako ośrodek, w którym należy rozwijać infrastrukturę turystyczną z uwagi na duże nasilenie ruchu turystycznego (s. 93). Podobne działania należy podjąć w odniesieniu do Jacni, gdzie może rozwijać się ośrodek sportów zimowych (s. 94). Mając na względzie konotacje historyczne, w *Planie* postulowano utworzenie Szlaku Jana III Sobieskiego o regionalnym zasięgu, w który włączono Adamów (s. 95). Tereny należące do Gminy wymieniono również jako włączone w obszar Roztoczańskiego Parku Narodowego (s. 194) oraz wchodzące w skład Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego (s. 195). Tereny te wskazano jako obszary chronione rekomendowane do oceny możliwości i celowości objęcia formą ochrony przyrody w ramach audytu krajobrazowego województwa (s. 202).

II. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do roku 2030

W Strategii RWL nie wymieniono żadnej z miejscowości wchodzących w skład Gminy, wskazano natomiast ogólnie priorytety rozwoju województwa w zakresie ochrony i pomnażania dziedzictwa kulturowego oraz jego wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju społecznego. Ponadto w częściach poświęconych turystyce oraz ochronie dziedzictwa kulturowego strategia podkreśla potrzebę:

1. ochrony krajobrazu kulturowego głównych ośrodków turystycznych,
2. umacniania publicznego charakteru zadań samorządów w dziedzinie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie zapewnienie systemowych warunków ich finansowania,
3. wykorzystywania dziedzictwa kulturowego regionu jako elementu wzbogacania rynku pracy (promocja zewnętrzna),
4. stworzenia sprawnego systemu finansowania rewaloryzacji zabytków.

III. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Woj. Lubelskim na lata 2019-2022

Powyższy dokument ma charakter uzupełniający w stosunku do innych aktów planowania wojewódzkiego i w niewielkim stopniu odnosi się do problemów Gminy związanych z zabytkami. W treści opracowania wymieniono gminę Adamów w kontekście włączenia części jej tereny w obszar Roztoczańskiego Parku Krajobrazowego (s. 17). Ponadto odnotowano zespół budynków folwarcznych towarzyszących dworowi z 2 poł. XIX w. (s. 43), młyn z dobrze zachowanym wyposażeniem w Bondyrzu (s. 47), cerkiew ob. kościół rzymskokatolicki w Szewni Dolnej (s. 39)

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

Strategia Rozwoju Gminy Adamów

W obowiązującym dokumencie jakim jest Strategia Rozwoju duży nacisk położono na zaakcentowanie walorów krajobrazowych terenów znajdujących się na obszarze Gminy wynikających z faktu, iż niemal połowa jej powierzchni wchodzi w obręb Roztoczańskiego Parku Narodowego, a południowe krańce w Krasnobrodzkim Parku Krajobrazowym. Tereny te charakteryzują się bogatym urzeźbieniem (jary, wąwozy i doliny rzeczne), znacznym stopniem zalesienia oraz dużym zbiornikiem wodnym (Jacnia), co z turystycznego punktu widzenia stanowi o jego dużej atrakcyjności. W dalszej części opracowania wskazano rozwiniętą infrastrukturę turystyczną – bazę noclegową, szlaki rowerowe, łowiska ryb oraz park linowy, nie tylko w Jacni, ale także w pozostałych miejscowościach. Wspomniane powyżej walory turystyczne Gminy, uzupełnione licznymi obiektami o wartościach zabytkowych już obecnie stanowią ważny element przyczyniający się do jej rozwoju. W dalszej części Strategii wskazano jednak czynniki hamujące czyli niewystarczająca do potrzeb infrastruktura, zły stan szlaków rowerowych, niewykorzystanie potencjału rzeki Wieprz oraz zbyt małą ilość przedsięwzięć związanych z ochroną obiektów zabytkowych. Wspomniane elementy w znacznej części ponownie podniesiono w analizie SWOT, będącej podstawą do wyciągnięcia wniosków i określenia celów strategicznych. Jednym z nich jest ochrona środowiska kulturowego i dziedzictw niematerialnego, mających istotny wpływ na rozwój Gminy, którego jedną z zasadniczych gałęzi jest turystyka.

Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Adamów 2017-2023

W Lokalnym Programie Rewitalizacji, bardzo szeroko omawiającym kwestie dotyczące Gminy w sferze gospodarczej, społecznej oraz środowiskowej i wskazującym konkretne rozwiązania, w stosunkowo niewielkim zakresie omówiono środowisko kulturowe. Więcej miejsce poświęcono temu zagadnieniu w części Diagnostycznej, w rozdziałach dotyczących środowiska przyrodniczego, sfery technicznej oraz części Planistycznej. Pośród obiektów zabytkowych na stronie 79 odnotowano zespół dworski w Adamowie, składający się z dworu (błędnie datowanego w tekście na 1806 r.), parku i owczarni, „starą kapliczkę” z 1 poł. XIX w. przy drodze w Adamowie oraz trójramienny krzyż w Jacni. W dalszej części opracowania

wskazano jednak, że są to obiekty nie mające potencjału, wpływającego w istotny sposób na rozwój społeczno-gospodarczy Gminy. W części rekomendującej kolejne kroki mogące poprawić koniunkturę ekonomiczną mieszkańców wymieniono turystykę jako jej istotny czynnik. W związku z powyższym wymieniono niezbędność podniesienia atrakcyjności turystycznej obszaru i podjęcie działań w zakresie ochrony dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego. Ponadto odnotowano brak obiektu pełniącego rolę ośrodka kultury, gdyż dotychczasowe działania prowadzone są w świetlicach wiejskich nie przystosowanych w pełni do tego typu roli.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy

5.2.1 Zarys historii miejscowości Gminy

(za: J. Niedźwiedź, Leksykon historyczny miejscowości d. woj. zamojskiego, Zamość 2003).

Adamów – wieś założono na początku XVIII w., na gruntach wchodzących w skład dóbr krasnobrodzkich należących do Kajetana Amora Tarnowskiego. W 1764 r. dobra odziedziczył Antoni Fortunat Tarnowski, który w 1814 r. dokonał nierównego podziału majątku pomiędzy trzech synów – Antoniego, Jana i Feliksa. W jego wyniku Adamów przypadł Feliksowi, który w 1828 r. sprzedał wieś bratu – Antoniemu. Wkrótce potem Antoni włączył Adamów w nowoutworzony klucz składający się z Bondyrza, Potoczka, Szewni i Trzepiecín. W 1835 r. najbardziej poszkodowany w wyniku wcześniejszego podziału majątku - Jan Tarnowski rozpoczął proces o unieważnienie testamentu zakończony sukcesem w 1839 r. Wyrok sądowy umożliwił spadkobiercom Jana odzyskanie 1/3 Adamowa, którą sprzedali Janowi Chrzycielowi Tarnowskiemu synowi Antoniego. Do roku 1893 właścicielem dóbr był Jan Aleksander Tarnowski. Zapewne z jego inicjatywy wzniesiono we wsi drewniany dwór oraz założono park krajobrazowy o pow. ok. 10 ha. Po jego śmierci dobra przeszły w ręce córek – Natalii i Marii. Po przedwczesnej śmierci Natalii w 1904 r. jedyną właścicielką majątku została Maria Łosiowa. Łosiowie na co dzień zamieszkiwali w Piotrowicach pod Lublinem, natomiast w Adamowie osiadł ich syn – Adam. Adam Łoś brał udział w kampanii wrześniowej w 1939 r., w trakcie której dostał się do niewoli niemieckiej, gdzie spędził resztę wojny. W 1942 r. przekazał pełnomocnictwo na posiadanie dóbr stryjecznemu bratu Stanisławowi. W zawartej umowie wymieniono poza zespołem dworskim – cegielnię, fabrykę terpentyny i gorzelnię. W wyniku reformy rolnej z 1944 r. majątek został przejęty na własność Skarbu Państwa, zespół dworski przekazano w użytkowanie szkole podstawowej, natomiast budynki

folwarczne Państwowemu Gospodarstwu Rolnemu. Warto odnotować fakt umiejscowienia w Adamowie siedziby gminy nominalnie funkcjonującej w Suchowoli.

Bondyrz – miejscowość pierwszy raz wzmiankowana w 1620 r., natomiast pół wieku później należała do Piotra Latyczyńskiego Kolejna informacja pochodząca z 1788 r., związana jest z przynależnością wsi do dóbr adamowskich należących do Antoniego Fortunata Tarnowskiego. W rękach Tarnowskich i spokrewnionych z nimi Łosiów - Bondyrz znajdował się do czasu reformy rolnej z 1944 r., dzieląc losy dóbr adamowskich. W 1885 r. odnotowano funkcjonowanie we wsi niewielkiego tartaku parowego, natomiast od 1888 r. fabryki mebli giętych, należącej do Wilhelma Gebethnera, w której produkowano meble letniskowe, salonowe, wojskowe itp. W okresie międzywojennym w Bondyrzu działały trzy młyny wodnej (zachowały się dwa) i dwie papiernie (obie rozebrane).

W 1949 r. we wsi wybudowano drewniany kościół, początkowo filialny, dopiero w 1975 r. zamieniony na parafialny.

Jacnia – wieś pierwszy raz odnotowana w 1722 r. w inwentarzu miasta Krasnobród oraz kilku wsi położonych w jego sąsiedztwie. Prawdopodobnie już wówczas wchodziła w skład dóbr krasnobrodzkich należących do Kajetana Tarnowskiego, po którym odziedziczył w 1764 r. jego syn Antoni Fortunat. Antoni przekazał w spadku Jacnię i dobra krasnobrodzkie najmłodszemu synowi - Feliksowi, co zakwestionował najstarszy syn - Jan. Sprawę zakończono wyrokiem sądu w 1839 r., nakazującym przekazanie dóbr spadkobiercom Jana, po jego śmierci w 1838 r. W 1874 r. Jan Teodozjusz odkupił od brata jego część stając się całościowym właścicielem dóbr (wraz z Jacnią). Kolejnymi właścicielami byli Aleksander Nositz – Jackowski oraz Michał Chmyzowski. W XIX w. na terenie Jacni odnotowano karczmę i folwark, obecnie nieistniejące. We wrześniu 1939 r. wieś była miejscem walk dużych zgrupowań wojska polskiego

Potoczek – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy. Prawdopodobnie pod koniec XVI w. istniał tu murowany dwór, należący w 1620 r. do Stoigniewa Niesiołowskiego, a po nim jego synów Andrzeja i Kacpra. Zapewne w 2 połowie XVII w. przeszła na własność Tarnowskich, którzy włączyli ją w dobra krasnobrodzkie. W 1814 r. wydzieloną część dóbr – Potoczek - odziedziczył Feliks, by już w 1827 r. sprzedać ją bratu Antoniemu, właścicielowi dóbr adamowskich, z którymi były związane dalsze losy własnościowe. W Potoczku nie odnotowano dworskiej siedziby, natomiast znajdowały się zabudowania folwarczne, obecnie nieistniejące. Zapewne już pod koniec XVI w. w Potoczku istniała cerkiew unicka, potwierdzona źródłowo przed 1620 r., nie wskazując przy tym na jej status filialny bądź parafialny. Unicka parafia pw. NMP Różańcowej została odnotowana pierwszy raz dopiero w

1759 r. Pierwsza, drewniana cerkiew została rozebrana przed 1870 r., gdyż w tym czasie wzniesiono nową, również drewnianą, z funduszy rządowych, przekazaną wyznawcom prawosławia. Wokół świątyni założono dwa cmentarze – unicki i prawosławny. W 1919 r. cerkiew przekazano kościołowi katolickiemu, od tego czasu ma status filii parafii w Krasnobrodzie. W okresie międzywojennym w Potoczku znajdowała się siedziba gminy Suchowola.

Rachodoszcze – pierwsza informacja dotycząca wsi pojawiła się w materiałach źródłowych z 1696 r. i dotyczyła jej sprzedaży oraz Szewni przez ówczesnego właściciela Sebastiana Szura – Janowi Piaseckiemu z Czermna. W tym czasie odnotowano istnienie drewnianego dworu ufortyfikowanego ostrogiem z kordegardami oraz wałami ziemnymi. Wspomniany dwór został spalony przed 1697 r. i jeszcze przed 1711 r. odbudowany. Zapewne budowę nowej siedziby należy wiązać z Józefem Blinowskim wzmiankowanym w 1707 r. jako właściciel. W 1711 r. Rachodoszcze nabył Aleksander Tarnowski i w rękach tej rodziny wieś znajdowała się do 1872 r., gdy Gustaw Tarnowski sprzedał ją Michałowi Chmyzowskiemu. Od tego czasu, aż do I wojny światowej majątek szybko przechodził z rąk do rąk, kolejno właścicielami byli m.in. Aleksander Załuski, Władysław Brodowski, Antoni Matuszak i Jan Grela. Pośród nich należy wyróżnić Załuskiego, który wybudował niewielki drewniany dwór otoczony parkiem krajobrazowym. Dwór i park istniały po II wojnie światowej, jeszcze w l. 60 XX w., jednak z uwagi na stan techniczny obiektu został on rozebrany, resztki drzew wycięto, natomiast na części gruntów powstała w tym miejscu zabudowa jednorodzinna oraz wybudowano w l. 70 XX w. niewielki murowany kościół.

Dzięki aktywności gospodarczej i społecznej mieszkańców Rachodoszcza w okresie międzywojennym powstała we wsi olejarnia, murowany młyn i filia Spółdzielni Mleczarskiej w Janowicach. Jeszcze przed 1914 r. istniała tu jednoklasowa szkoła rosyjska, którą już w 1916 r. zamieniono na polską, na potrzeby której w 1926 r. wybudowano nowy murowany obiekt.

Suchowola – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, jej gruntu wchodziły w skład dóbr szczebrzeskich należących od 1377 r. do Dymitra z Goraja. Lokowana prawdopodobnie na początku XV w., gdyż jeszcze w 1398 r. nie wymieniono jej w inwentarzu dóbr, natomiast odnotowano w dokumentach z lat 1405 - 35 dotyczących podziału spadku po Dymitrze. W jego wyniku wieś (występująca wówczas jako Sucha Wola) oraz Lipsk, Lipska Wola, Biała Wola i Szewnia przypadły Mikołajowi, który przybrał nazwisko Lipski. W rękach Lipskich wieś znajdowała się do połowy XVII w., gdy stała się własnością Tarnowskich i weszła w skład dóbr krasnobrodzkich. W 4 ćwierci XIX w. z dóbr wydzielono grunty

Suchowola i Hutków, które nabył T. Niewiarowski. Kolejnym znanym właścicielem był wzmiankowany w 1915 r. Jerzy Zdziechowski.

W Suchowoli istniała cerkiew unicka, pierwszy raz odnotowana w 1531 r., a w 1559 r. wymieniona jako parafialna pw. Św. Jerzego Męczennika. Drewniana świątynia funkcjonowała do połowy XIX w., następnie została rozebrana, a w jej miejscu wybudowano nową, również drewnianą, po 1875 r. przekazaną wyznawcom prawosławia. W 1919 r. cerkiew została przejęta przez kościół katolicki, rekoncyliowana i w 1938 r. rozebrana po wybudowaniu nowej murowanej świątyni. W okresie międzywojennym istniała gmina Suchowola, jednak jej siedziba znajdowała się w Potoczku. Około 1930 r. we wsi wybudowano murowaną szkołę.

Na terenach Suchowoli toczyły się walki w trakcie kampanii wrześniowej w 1939 r., natomiast w czasie II wojny światowej była pacyfikowana, a jej mieszkańców wysiedlono. Grunty i domy przejęli niemieccy koloniści, których usunięto wiosną 1944 r.

Szewnia – jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, której historia własnościowa była związana z Lipskimi i w pierwszych dwóch stuleciach przebiegała analogicznie jak Suchowoli. Zapewne ostatnim z nich był Jan Lipski, podkomorzy lubelski wzmiankowany w 1577 r. Kolejnym znanym właścicielem Szewni był Konstanty Wyhowski odnotowany w 1665 r. W 1696 r. wzmiankowano transakcję, w której Sebastian sprzedał wieś oraz Rachodoszcze Janowi Piaseckiem z Czermna. Wkrótce potem, na początku XVIII w. Szewnię nabył Kajetan Amor Tarnowski i włączył do dóbr krasnobrodzkich. W 1814 r. na skutek rodzinnych podziałów spadkowych Szewnię z dóbr krasnobrodzkich wydzielono dobra adamowskie, w których znalazła się Szewnia. W rękach rodziny Tarnowskich wieś pozostawała do początku XX w., gdy odłączono folwark Szewnia Dolna, na bazie którego powstał osobny majątek z nowowybudowanym drewnianym dworem i parkiem krajobrazowym. Jedynym znanym właścicielem majątku był Stefan Jabłoński odnotowany w 1929 r. Po reformie rolnej z 1944 r. majątek został przejęty na własność Skarbu Państwa, a dwór i park przekazano w użytkowanie szkole podstawowej.

Zapewne pod koniec XVI w. w Szewni funkcjonowała cerkiew unicka, potwierdzona źródłowo w 1620 r. Ponowna wzmianka o drewnianej cerkwi parafialnej pw. Św. Michała Archaniola pochodzi z 1759 r. Po 1875 r. cerkiew przekazano w użytkowanie prawosławnym. W 1905 r. wzniesiono nową świątynię, również drewnianą, przejętą przez kościół katolicki w 1918 r. Prawosławni mieszkańcy Szewni, odzyskali cerkiew podczas II wojny światowej, jednak opuszczając ją w 1945 r. spalili wyposażenie. W 1946 r. ponownie rekoncyliowaną ją na rzecz kościoła rzymskokatolickiego. Z unitami związane jest założenie pierwszego

cmentarza poza obrębem świątyni, z czasem przejętego przez kościół prawosławny, zamkniętego w 1946 r.

5.2.2 Krajobraz kulturowy

Zgodnie z definicją zawartą w art. 3 pkt. 14 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami *Krajobraz kulturowy to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka*. Najpełniej wyraża się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne - zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Ocalałe elementy krajobrazu kulturowego, stanowią o pamięci historycznej, tożsamej dla regionu. Należy jednak odnotować brak na terenie gminy Adamów układów urbanistycznych i ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków oraz parków kulturowych, najpełniej pokazujących współistnienie wspomnianych elementów krajobrazu. W Gminie zdominowanej przez wiejskie obszary, dziedzictwo kulturowe wiąże się z gospodarką rolną, dlatego też najcenniejszymi zabytkami są kościoły, dwory, cmentarze oraz historyczny układ ruralistyczny.

5.2.3 Zabytki nieruchome

Urbanistyka i ruralistyka:

Na terenie Gminy nie występują układy urbanistyczne, gdyż nie było tu ośrodków miejskich. Natomiast z analizy źródłowych przekazów kartograficznych z końca XVIII w. wynika, że dominującym układem ruralistycznym na tym terenie była jednodrożnica, z obustronną, rozluźnioną zabudową (z czasem zagęszczoną), niekiedy wpisaną w stok wzgórza.

Architektura sakralna:

Drewniany kościół w Bondyrzu pw. Opatrzności Bożej, początkowo funkcjonujący jako filialny, wybudowano już w 1949 r. wg. planów inż. Adama Klimka, ówczesnego architekta powiatowego w Zamościu, z funduszy zebranych przez mieszkańców Bondyrza. Świątynię wzniesiono w stylu będącym dalekim echem rozwiązań stosowanych w kościołach zakopiańskich, jednonawowy, z charakterystycznym wysokim dachem, którego połączenie rozcinają trzy ostrołukowe okna w lukarnach. Nad nawą umieszczona jest wieżyczka na

sygnaturkę. Kościół w Bondyrzu jest nietypowy, gdyż swą bryłą odbiega od rozwiązań stosowanych w architekturze sakralnej tego regionu. Kościołowi towarzyszy drewniana dzwonnica, wzniesiona w 1971 r. przez miejscowych cieśli. Założona na planie kwadratu, konstrukcji słupowej oszalowanej, dwukondygnacyjnej, nakrytej czterospadowym dachem, z kondygnacjami wyodrębnione daszkami.

Drewnianą cerkiew w Potoczku (ob. pw. Św. Stanisława) wybudowano w 1870 r. z funduszy rządowych, z przeznaczeniem dla wyznawców prawosławia. W 1919 r. została przekazana na rzecz kościoła rzymskokatolickiego i od tego czasu jest filią parafii pw. Zesłania Ducha Św. w Krasnobrodzie. Świątynię wzniesiono z drewnianych bali, konstrukcji zrębowej, oszalowanej na zewnątrz, pokrytej czterospadowym dachem z sygnaturką podbitym blachą. Orientowana. Nawa kościoła jest założona na planie kwadratu, do niej przylega od wschodu węższe prezbiterium z zakrystią od południa, natomiast od zachodu - babiniec poprzedzony niewielkim przedsionkiem. Wraz z cerkwią wzniesiono dzwonnice, drewnianych z bali, konstrukcji słupowej, oszalowaną na zewnątrz, założoną na rzucie kwadratu, nakrytą dachem typu brogowego.

Kamień węgielny pod budowę nowego kościoła parafialnego w Suchowoli pw. Przemienienia Pańskiego położono w 1935 r. Inicjatorem budowy świątyni był ówczesny proboszcz - ksiądz Władysław Bocian, a autorem projektu architekt Jerzy Przyमारowski. Prace budowlane wykonała firma Pawła Krzysztofowicza. Pod nadzorem inż. Henryka Lutobarskiego. Świątynię ukończono w 1938 r., w czasie wojny była częściowo zniszczona, odbudowana i konsekrowana w 1948 r. przez biskupa Stefana Wyszyńskiego. Kościół murowany z cegieł, nieotynkowany, założony na rzucie prostokąta, z nieco węższym prezbiterium, ujętym dwoma zakrystiami, z których północna zakończona półkoliście. Prezbiterium zamknięte trójbocznie. W części frontowej kruchta węższa i niższa od nawy, nad którą wieża dzwonnica. Nawa nakryta dwuspadowym dachem przecinającym się pod kątem prostym z dwuspadowym dachem pseudotranseptu. Wnętrze trójnawowe.

Cerkiew prawosławną w Szewni wybudowano w 1905 r., jednak już w 1918 r. przekazano ją w posiadanie kościołowi rzymskokatolickiemu. W czasie II wojny światowej ponownie funkcjonowała jako prawosławna. W 1945 r. spalono wyposażenie cerkwi, która w następnym roku została rekuncyliowana na kościół katolicki pw. Zwiastowania NMP. Cerkiew jest wybudowana z drewnianych bali, konstrukcji wieńcowej, oszalowana, nakryta czterospadowym dachem nad nawą, dwuspadowymi dachami nad babiniec, przedsionkiem i zakrystią oraz trójpołaciowym nad prezbiterium. Dachy pobite są blachą w arkuszach. Całość wieńczy niewielka sygnaturką z kopułką.

Architektura rezydencjonalna:

Drewniany dwór prawdopodobnie wybudowano dla Jana Aleksandra Tarnowskiego przed 1893 r. Zapewne w tym czasie wzniesiono budynki gospodarcze oraz założono park krajobrazowy o powierzchni ok. 10 ha. Po śmierci Tarnowskiego w 1904 r. dobra odziedziczyły jego córki – Natalia i Maria. Przy okazji sporządzania rejestru pomiarowego w 1903 r. po raz pierwszy odnotowano istnienie dworu. Po śmierci Natalii w 1904 r. jedyną właścicielką dóbr została Maria, po mężu - Łoś, która na stałe zamieszkiwała w Piotrowicach pod Lublinem, natomiast Adamów był siedzibą ich syna Adama, oficera Wojska Polskiego, uczestnika kampanii we wrześniu 1939 r. Po 1944 r. dobra zostały przejęte przez Skarb Państwa i przekazane na potrzeby szkoły podstawowej. Obecnie znajduje się w rękach prywatnych. Dwór jest założony na planie wydłużonego, wzniesiony z drewnianych bali, konstrukcji wieńcowej, otynkowany, parterowy, nakryty dwuspadowym dachem naczółkowym, podbitym papą. Układ wnętrza przebudowany na potrzeby szkoły, obecnie ponownie przekształcony.

Na przełomie XIX/XX w. z dóbr adamowskich wydzielono folwark w Szewni i utworzono samodzielny majątek. Zapewne wówczas wzniesiono dwór oraz założono otaczający go park krajobrazowy. Pierwszym odnotowanym właścicielem majątku był Stefan Jabłoński w 1929 r. Po reformie rolnej w 1944 r. majątek przejęto na własność Skarbu Państwa i przekazano w użytkowanie szkole podstawowej. Po wyprowadzce szkoły do nowego budynku zakupiony przez osoby prywatne. Dwór jest wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, parterowy, nakryty dwuspadowym dachem podbitym blachą. Drewniany, konstrukcji zrębowej, otynkowany. Układ wnętrza przekształcony w związku adaptacją dla potrzeb szkoły.

Folwark:

W Adamowie w końcu XIX w. rozbudowano część folwarczną towarzyszącą zespołowi dworsko-parkowemu. Pośród tych obiektów zachowała się jedynie murowana owczarnia, usytuowana na wschód od dworu. Dwa murowane budynki - zapewne gorzelnię i fabrykę terpentyny - wzniesiono później, w okresie międzywojennym, przebudowano po II wojnie światowej.

Budynki użyteczności publicznej:

W Rachodoszczu zachowała się murowana szkoła wybudowana w 1926 r., kontynuatorka jednoklasowej szkoły założonej jeszcze przed 1914 r. przez Rosjan. Szkoła funkcjonowała do pocz. XXI w., obecnie jest opuszczona. Budynek wymurowano z cegieł ceramicznych, łączonych zaprawą wapienną, obustronnie tynkowanych. Założony na planie prostokąta,

nakryty dwuspadowym dachem podbitym eternitem, z niewielką drewnianą dobudówką od północy, w której znajduje się wejście. Elewacje symetryczne.

Ok. 1930 r. w Suchowoli wybudowano szkołę podstawową, zlokalizowaną w miejscu obecnej szkoły im. T. Kościuszki. Budynek szkolny nie zachował się, został rozebrany w trakcie budowy nowego. Wzdłuż ogrodzenia szkoły posadzono drzewa, z których obecnie żadne nie zachowało się. Drzewa, w przewadze lipy i kasztanowce są uformowane w szpaler odcinający teren szkoły od drogi Suchowola – Rachodoszcze.

Budynki przemysłowe:

Młyn wodny w Bondyrzu został zbudowany w 1924 r. przez Michała Kowalczyka. Pierwotnie wraz z papiernią (z 1904 r.) oraz gonciarnią tworzył zespół budynków zlokalizowanych nad rzeką Wieprz, po dwóch stronach śluzy. Młyn funkcjonował w oparciu o działanie koła przedsiębiernego, o średnicy 6 m i szer. 2,18 m oraz mocy 14,6 KM. W 1961 r. wprowadzono napęd elektryczny, w 1981 r. ponownie uruchomiono koło wodne. W 1981 r. przeprowadzono remont generalny obiektu. Na pocz. lat 90. XX w. wymieniono okna oraz oszalowanie ścian, a od zach. dostawiono dobudówkę mieszczącą silosy zbożowe. Naprawiono także dach i koło. Ostatnie prace modernizacyjne urządzeń podjęto latach 2008-2009. Młyn drewniany, konstrukcji słupowo-ramowej, z zewnątrz oszalowany deskami w układzie pionowym. Więźba dachowa płatwiowo – jętkowa, dachy kryte gontem i blachą. Założony na rzucie prostokąta z dobudówką od zach. Bryła prostopadłościenna, dwukondygnacyjna z użytkowym poddaszem. Od pn. do ściany szczytowej przylega konstrukcja śluzy z kołem wodnym, także kryta dachem dwuspadowym, przybudówka zach. pulpitem. W pełni zachowane jest wyposażenie techniczne młyna z wałem głównym i osadzonym na nim kołem podsiębiernym oraz wał roboczy transmisyjny z kołami pasowymi oraz razowiec (złożenie kamieni), walce, perlak, dynamo, cylindry i skrzynie.

Drugi młyn w Bondyrzu wybudowano w 1936 r. w pobliżu fabryki mebli Czerskiego i Jakimowicza. Młyn miał wbudowaną turbinę, która miała wytwarzać prąd dla osiedla fabrycznego i samej fabryki mebli. Funkcjonował niemal do końca lat 70, po czym do 2015 r. był opuszczony. Po tym czasie przebudowano wnętrza na potrzeby restauracji, która działa w nim do dnia dzisiejszego. Wewnątrz wyeksponowane jest zachowane w pełni wyposażenie.

Wzniesiony z drewna, konstrukcji słupowo-ramowej, oszalowany deskami pionowo do czoła. Założony na planie prostokąta, z dobudówką od południa, dwukondygnacyjny, nakryty dwuspadowym dachem, pobitym blachą.

Budynki mieszkalne:

Na terenie Gminy nie ma obiektów mieszkalnych o wartości historycznej objętych ochroną konserwatorską.

Cmentarze i miejsca pamięci:

Cmentarz w Bondyrzu utworzono stosunkowo późno, gdyż dopiero w 1978 r. na trzech działkach o łącznej powierzchni ok. 0,55 ha. Na jego terenie brak historycznych nagrobków oraz obiektów sepulkralnych o ciekawszej wartości. Cmentarz założono na rzucie wydłużonego prostokąta, ogrodzony metalowym ogrodzeniem.

Cmentarz grekokatolicki w Potoczku prawdopodobnie został założony w XIX w. i funkcjonował do czasu budowy cerkwi prawosławnej w 1870 r. Założony na planie pięcioboku, o powierzchni 0,21 ha, ma nieczytelny układ kwater i alejek. Nie zachowały się żadne nagrobki i mogiły ziemne. Wnętrze porastają samosiejki drzew (brzozy, grabu robinii i sosen). Całość jest ogrodzona metalową siatką. Na cmentarzu znajduje się zbiorowa mogiła 40 mężczyzn rozstrzelanych przez Niemców w trakcie pacyfikacji wsi, która miała miejsce 01.02.1944 r.

Cmentarz prawosławny w Potoczku założono po 1870 r., wkrótce po erekcji parafii i był użytkowany do czasów II wojny światowej. Prawdopodobnie korzystali z niego również grekokatolicy. Założony jest na rzucie prostokąta o powierzchni 0,12 ha, bez podziału na kwatery, porośnięty samosiejkami. Na cmentarzu zachowało się 10 kamiennych nagrobków, zarówno z kamiennymi krzyżami prawosławnymi i łacińskimi, jak też mogiły z krzyżami drewna lub metalu, o nieustalonej przynależności wyznaniowej. Pośród grobów wyróżnia się nagrobek Andrieja Stefanowa, starosty cerkiewnego zmarłego w 1880 r.

Cmentarz parafialny w Suchowoli został założony w 1920 r. wkrótce po erekcji parafii. Cmentarz założono na rzucie nieregularnego wieloboku, ogrodzonego metalowym ogrodzeniem na betonowych słupkach. Na jego terenie zachowało się kilka metalowych krzyży z okresu międzywojennego oraz cementowe stele z krzyżami z tego samego czasu. W zachodniej części znajduje się kwatery 122 żołnierzy (8 oficerów i podoficerów, 65 szeregowych i 49 nieznanych) poległych w dniach 22-26.09.1939 r. z 11 Pułku Ułanów Legionowych z Mazowieckiej Brygady Kawalerii. W drugiej kwaterze pochowani są polegli w walce hitlerowskim okupantem w latach 1939-1944 r.

Powstanie cmentarza prawosławnego w Suchowoli należy wiązać z istnieniem we wsi cerkwi parafialnej grekokatolickiej pierwszy raz odnotowanej w 1564 r. Początkowo cmentarz funkcjonował przy cerkwi i dopiero w 1860 r. przeniesiono go poza zabudowę miejscowości.

Po kasacie unii nekropolię przekazano we władanie wyznawcom prawosławia. Po II wojnie światowej cmentarz zamknięto.

Cmentarz prawosławny w Szewni Dolnej powstał w związku z funkcjonowaniem we wsi cerkwi grekokatolickiej istniejącej zapewne już pod koniec XVI w., gdyż pierwsze wzmianki o niej pochodzą z 1620 r. Początkowo cerkiew stanowiła filię parafii w Potoczku, dopiero w 1759 r. odnotowano ją jako samodzielną jednostkę. Brak jest jednoznacznych przekazów dotyczących czasu założenia cmentarza możemy jedynie zakładać, że miało to miejsce w I poł XIX w. Po kasacie unii nekropolię przekazano we władanie wyznawcom prawosławia. Po II wojnie światowej cmentarz zamknięto. Cmentarz ma kształt czworoboku o powierzchni ok. 0,35 ha, bez podziału na kwatery, jest usytuowany poza zabudową, w głębi lasu, po prawej stronie leśnej drogi. Na jego terenie znajdują się nieliczne w pełni zachowane kamienne nagrobki, kilka fragmentarycznie oraz znaczna ilość metalowych i drewnianych krzyży na ziemnych mogiłach. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1901 r.

Kapliczki i figury przydrożne

Na terenie Gminy nie ma obiektów tego typu, które posiadałyby wartości historyczne lub zabytkowe i byłyby objęte ochroną konserwatorską.

5.2.4 Zabytki ruchome

Najliczniej zabytki ruchome posiadające wartość zabytkową odnotowujemy w kościele filialnym w Potoczku pw. św. Stanisława, gdzie zachował się skromny ołtarz główny, naczynia liturgiczne i lichtarze, pochodzące przede wszystkim z okresu międzywojennego.

W kościele parafialnym w Suchowoli warto odnotować dwa eklektyczne ołtarze boczny, powstały w okresie międzywojennym, obrazami św. Dominika i Matki Boskiej Częstochowskiej.

5.2.5 Zabytki archeologiczne (wg. opracowania dr Józefa Niedźwiedzia)

A. Czasy najdawniejsze

Najstarsze ślady działalności człowieka z terenów gminy Adamów pochodzą ze schyłkowego paleolitu (XII-IX tys. p. Chr.), kiedy klimat po zlodowaceniach powoli ocieplał się. Rozwijała się wówczas roślinność leśno-tundrowa, z lasami brzozowymi i sosnowymi z domieszką wierzby i osiki. Lasy jednak zajmowały niewielkie obszary, a dominowały gatunki roślinności tundrowej lub stepowo-tundrowej z wyspami drzewiasto-krzaczastymi. W takich warunkach żyły renifery, będące głównym pożywieniem ówczesnych ludzi. O obecności ludzi

na omawianych terenach świadczą zabytki krzemienne zarejestrowane w Bondyrzu i Bliżowie. Z tego okresu znane są także znaleziska z pobliskiej Tarnawatki, gdzie pozyskano wyroby krzemienne: 2 rylce i 2 wióry krzemienne, są one zapewne pozostałością obozowiska ówczesnych myśliwych, którzy polowali na duże zwierzęta. Inne zabytki krzemienne zbliżone chronologicznie znaleziono m.in. w pobliskim Wozuczynie, Komarowie-Osadzie i Jezierni.

W połowie IX tysiąclecia przed Chrystusem nastąpiło dalsze ocieplenie się klimatu, co spowodowało wielkie zmiany wśród miejscowej flory i fauny. Okres ten zwany środkową epoką kamienia (mezolitem) śladowo znany jest z Bondyrza oraz z Bliżowa. W tym czasie narzędzia krzemienne były niewielkich rozmiarów, a wynikało to w znacznej mierze z polowań na małe zwierzęta za pomocą skutecznej broni - łuku.

W połowie VI tysiąclecia p. Chr. przybyłe znanąd Środkowego Dunaju grupy ludności kultury ceramiki wstęgowej rytej (5500-5200 r. p. Chr.) przyniosły na tereny dorzecza górnego Wieprza umiejętność hodowli zwierząt (wcześniej udomowionych), uprawę roli i produkcji udoskonalonych narzędzi kamiennych. Te dokonania pozwoliły na zmianę typu gospodarki z koczowniczej na osiadłą. Pierwsze ślady kultur neolitycznych w postaci kamiennych narzędzi motykowatych oraz drobnych narzędzi krzemienych zamieszkałych na terenie gminy Adamów znaleziono w Bondyrzu, Bliżowie i prawdopodobnie Adamowie. Osadnictwo z tego okresu na tym terenie miało raczej obozowiskowy charakter, co można interpretować jako krótkoczasowe użytkowanie terenu.

Znacznie liczniej w okolicach Adamowa reprezentowana jest rodzima (powstała na Nizinie Środkowopolskiej) kultura pucharów lejkiowatych (4200-2900 r. p. Chr.), której fragmenty naczyń glinianych znaleziono w kilku miejscowościach gminy, a mianowicie: w Bliżowie, Bondyrzu, Adamowie, Szewni Dolnej, Suchowoli-Kolonii, Suchowoli i Trzepiecinach. Ludność kultury pucharów lejkiowatych wykorzystywała do prac polowych zaprzęg zwierzęcy i drewniane radło, co umożliwiło użytkowanie większej powierzchni terenu. W schyłkowej fazie rozwoju tej kultury nastąpiły znaczne zmiany klimatyczne, co w konsekwencji doprowadziło do zmian w gospodarce.

Omawiane tereny zostały wówczas zasiedlone przez ludność kultury amfor kulistych (2900-2500 r. p. Chr.). W praktykach religijnych członków tej kultury zaobserwowano ciekawy zwyczaj łączenia ludzkich pochówków razem z bydłecymi, gdzie jedną część kamienną komory grobowej zajmowały zwłoki człowieka, drugą zaś specjalnie zabita w tym celu krowa. Na terenie gminy Adamów zabytki tej kultury zarejestrowano w Bliżowie, Bondyrzu i Trzepiecinach.

W miarę ponownego wilgotnienia klimatu, począwszy od ok. 2900 lat p. Chr., na

omawianym terenie pojawiły się grupy ludzi określane mianem kultury ceramiki sznurowej (2900-2200 r. p. Chr.), zajmujące się głównie pasterstwem. Taki typ gospodarki zmuszał ich do częstej wędrowności, w czym zapewne pomocny był oswojony już koń. Na terenie gminy Adamów ludność kultury ceramiki sznurowej pozostawiła po sobie m.in. toporki kamienne, które odkryto na terenie Bondyrza, Bliżowa, Potoczka i Trzepiecín. Obok śladów obozowisk, gdyż ludność koczownicza nie budowała trwałych osiedli, odkrywano czasami także kurhany, czyli usypane kopce ziemne, w których chowano zmarłych. Brak jak dotychczas takich obiektów na omawianym terenie, które można łączyć z tą kulturą, ale kilkadziesiąt takich kopców zarejestrowano na terenie pobliskiej Grzędy Sokalskiej oraz w okolicach Ułowa.

Znaczne przemiany kulturowe nastąpiły przy końcu III tysiąclecia p. Chr., zasadniczą rolę zaczął odgrywać wynaleziony stop metali - brąz oraz wierzenia związane z bóstwem słonecznym. Zmiany te następowały jednak powoli i we wczesnej fazie epoki brązu, na tych terenach, metal pojawiał się bardzo rzadko, a upowszechnił się dopiero w późniejszych fazach tej epoki. Jeszcze później dotarła idea bóstwa słonecznego, powstała na terenach Półwyspu Indyjskiego i przez Bliski Wschód oraz Bałkany przybyła w dorzeczu Wisły i Odry. Przy końcu III tys. p. Chr. na omawianych terenach wytworzyła się mieszana grupa kulturowa, będąca zalążkiem grup etnicznych o szerszym zasięgu. Ludność tej grupy archeolodzy nazwali umownie kulturą mierzanowicką (2200-1600 r. p. Chr.). Jej zabytki odkryto w Bondyrzu, Bliżowie, Bożej Woli, Potoczku, Suchowoli i Suchowoli-Kolonii. Obok kilkadziesiątu fragmentów glinianych garnków zarejestrowano także wyroby krzemienne: skrobacz, wiertnik oraz kilka wiórów i odłupków.

Kultura mierzanowicka zanikła około 1600 r. p. Chr., a wówczas na bazie kultur postsznurowych w dorzeczu Środkowej Wisły w XVI wieku p. Chr. uformowała się kultura trzciniecka (1600-1200 r. p. Chr.) z charakterystycznymi pochówkami podkurhanowymi. W tym okresie zanotowano na omawianym terenie ożywienie osadnictwa, szczególnie na obszarze Bondyrza, Suchowoli i Suchowoli-Kolonii. Na osadach z tego okresu znaleziono fragmenty ceramiki oraz wyroby krzemienne: skrobacz, zgrzebło, łuszczeń, okruchy i odłupki, w tym także z siekiery.

W środkowym okresie epoki brązu pojawiła się kultura łużycka (1200-400 r. p. Chr.), której ludność już powszechnie użytkowała wyroby z brązu. Rozbudowany system wierzeń koncentrował się wokół kultu słońca i ognia. Konsekwencją tego były pochówki ciałopalne, głównie popielnicowe, rzadziej jamowe. Nieliczne ślady ludności tej kultury stwierdzono w Bondyrzu, skąd pochodzi skarb brązowych wyrobów, natomiast bogate osadnictwo odkryto na terenie Suchowoli i Suchowoli-Kolonii, gdzie zanotowano kilkanaście osad tej kultury.

W okresie halsztackim (650-400 r. p. Chr) rozpoczynającym wczesną epokę żelaza, omawiane tereny dostały się w orbitę wpływów stepowych ludów scytyjskich nękających w V wieku p. Chr. najazdami ludność kultury łużyckiej, czym prawdopodobnie przyczyniły się do jej upadku. Ślady tych najazdów w postaci grocików do strzał i okucia do kołczanu zarejestrowano w Bondyrzu. Pod koniec okresu halsztackiego i na początku lateńskiego na tereny południowo-wschodniej Lubelszczyzny przybyły grupy ludności kultury pomorskiej (450-250 r. p. Chr.), której nikłe ślady znaleziono w Malinówce.

Na przełomie er i w pierwszych wiekach naszej ery na omawiane tereny dotarły wpływy imperium rzymskiego, co zapoczątkowało nowy okres dziejów zwany rzymskim. Charakteryzuje się on znacznym rozwojem wymiany handlowej oraz wielką mobilnością poszczególnych kultur. Zabytki z okresu rzymskiego (I-IV w.) znaleziono w jedynie w Suchowoli-Kolonii. Należy przypisać je albo ludności kultury przeworskiej – Wandalom (I w. p. Chr. – poł. V w.), albo kulturze wiellbarskiej (III-pocz. V w.), której ciałopalne cmentarzyska odkryto w niedalekich Zubowicach i Swaryczowie. Prawdopodobnie pod koniec II wieku wskutek najazdu nieprzyjaciela miejscowa ludność opuściła swoje siedziby i nie dane im było tutaj już powrócić, a dowodem na to są skarby monet ukryte w Swaryczowie, Zubowicach, Żulicach i Ruszczyźnie, po które nie wrócili ich poprzedni właściciele. Od połowy V wieku w okresie wędrówek ludów, zapoczątkowanym przez najazd Hunów na Europę Środkową, omawiane tereny niemal całkowicie opustoszały na cały wiek.

B. Okres wczesnohistoryczny (VI - XIII w.)

W połowie VI wieku tereny międzyrzecza Wieprza i Bugu zostały zasiedlone przez ludność słowiańską, początkowo zapewne nieliczną. Z najstarszym horyzontem osadnictwa słowiańskiego datowanego na VI wiek należy łączyć ślady domostw odkryte na terenie Kotliny Hrubieszowskiej w Zubowicach i Świerszczowie oraz na granicy Kotliny Hrubieszowskiej z Grzędą Horodelską w Husynnem. Na obszarze gminy Adamów nie znaleziono bezpośrednich dowodów na tak wczesne osadnictwo. Fragmenty naczyń z VIII-XIII wieku znaleziono w Bondyrzu, Bliżowie, Suchowoli, Suchowoli-Kolonii, Szewni Dolnej, Jacni, Malinówce i Feliksówce. Wobec braku ewidentnie wczesnych VI-VII-wiecznych zabytków z najbliższej okolicy, nieokreślone materiały wczesnośredniowieczne z terenu gminy Adamów należy datować później na VIII-XIII wiek. Z XIII wieku pochodzą militaria: groty do oszczepów i grociki do strzał znalezione na terenie Adamowa i Trzepiecin, które zapewne należy łączyć z Mongołami i ich najazdem na te tereny. Osadnictwo słowiańskie w miarę upływu czasu zaczęło się coraz intensywniej rozwijać, co doprowadziło do powstania związków społecznych

zwanych plemionami. Według historyków w IX i X wieku omawiane tereny zajmowało plemię Lędzian, któremu można przypisać budowę grodu w Guciowie. Z nim związane były także mniej liczne osady w dorzeczu Wieprza, z których kilka małych osad odkryto także na terenie gminy Adamów. Wszystkie one od X wieku tworzyły terytorium tzw. Grodów Czerwieńskich, znanych nam z przekazów latopisów ruskich. Grody te stanowiły zachodnią rubież państwa kijowskiego, chociaż przejściowo (od poł. IX wieku do pocz. X wieku) należały prawdopodobnie do Wielkich Moraw i Czech, a w okresach ok. 960-981 roku i w latach 1018-1031 do Polski Piastowskiej. Czerwień był przypuszczalnie stołecznym ośrodkiem tego terytorium. Jego kompleks osadniczy położony w widłach rzek Huczwy i Sieniochy składał się z grodu, podgrodzia i kilku osad otwartych, powiązanych wzajemnie ze sobą systemem drewnianych pomostów. Dużą rangę posiadał także potężny gród Wołyń (obecnie na terenie Gródka nad Bugiem) oraz Sutiejsk zlokalizowany na terenie dzisiejszej Sasiadki, zbudowany w XI wieku celem obrony zachodniej granicy Rusi Kijowskiej. Zabytki związane z okresem wczesnośredniowiecznym (IX-XIII w.) zanotowano w Bondyrzu, Bliżowie, Suchowoli, Suchowoli-Kolonii, Szewni Dolnej, Jacni, Malinówce i Feliksówce. Wyraźnie jego skupisko występuje w okolicach Guciowa, gdzie prawdopodobnie funkcjonował gród. Starsze fazy tego osadnictwa (do wieku XI) mają cechy zachodniosłowiańskie. Obecnie badacze skłaniają się do wniosku, że w 2 poł. IX wieku omawiany obszar należał do państwa morawskiego lub przynajmniej był mu częściowo podległy. Wynika to z faktu, że tereny te przed 973 rokiem należały do diecezji ratyżbońskiej, a od 973 roku do wyłączonej z niej diecezji ołomunieckiej czyli morawskiej, podległej arcybiskupstwu mogunckiemu. W granicach diecezji ołomunieckiej znalazły się więc ziemie plemienne Wiślan z Krakowem i Sandomierzem oraz Lędzian z Przemyślem i Czerwieniem. Można się domyślać, że po rozpadzie państwa Morawskiego ziemie te na krótko weszły w skład państwa czeskiego. Dowodem na to mogą być granice diecezji praskiej z początku XI wieku, z których wschodnia sięgała Bugu i Styru. Należy przy tym pamiętać, że ówczesne granice biskupstw pokrywały się z reguły z granicami państwowymi. Stosunkowo krótka przynależność do Kościoła łacińskiego, nie wywarła zapewne większego wpływu na miejscową ludność w postaci trwałej jej chrystianizacji. Zaludnienie tych terenów było wówczas stosunkowo niewielkie. Według historyków, w XIV wieku okolice Chełma i Bełza zamieszkiwało średnio 1,6-3,4 osób na kilometr kwadratowy, zaś dla X wieku historycy przyjmują dla południowego Wołynia ok. 1,6 osób na kilometr kwadratowy. Znacznie mniejsze zaludnienie było na obszarze dzisiejszej gminy Adamów, gdyż tutaj teren był porośnięty niemal w całości puszcza.

5.2.6 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

W Bondyrzu funkcjonuje Muzeum Historyczne Inspektoratu Zamojskiego AK im. Stanisława Prusa „Adama”, założone w 1972 r. przez Jana Sitka, którego obecnym właścicielem jest Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Zamość. W kilku salach zgromadzono ok. 200 eksponatów z lat 1939 – 1953, m.in. broń białą i palną, mundury, zbiory artyleryjskie oraz ok. 800 fotografii i dokumentów. Poza tym w siedzibie muzeum znajduje się stała ekspozycja „Niezlomni Zamojszczyzny – walka zbrojna o niepodległość w latach 1939-1953”.

Muzeum Wsi Zamojskiej w Żyźnowie zostało założone przez osobę prywatną, pasjonata Edwarda Radlińskiego, który zgromadził w dostosowanej do tego celu stodole, ponad 3 tys. eksponatów związanych z rolnictwem i codziennym życiem domowym. Muzeum nie posiada statusu placówki muzealnej, jego właściciel udostępnia je po wcześniejszym uzgodnieniu telefonicznym.

5.2.7 Dziedzictwo niematerialne

Zgodnie z konwencją UNESCO z 2003 r. głównymi elementami kultury niematerialnej podlegającymi ochronie są:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem

Zazwyczaj inicjatorem lub głównym koordynatorem działań związanych z ochroną dziedzictwa niematerialnego na terenach wiejskich gmin są Gminne Ośrodki Kultury, jednak w tym przypadku nie można o tym mówić, gdyż w strukturach Urzędu Gminy instytucja ta nie funkcjonuje. Jego rolę przejęło założone w 2006 r. *Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Gminy Adamów*, skupiające reaktywowane Koła Gospodyń Wiejskich i zespoły ludowe (kapela ludowa „Adamowiacy, zespoły: „Roztoczańskie Echo” z Suchowoli, „Feliksowianki” z Feliksówki, „Trzepiecianie” z Trzepiecina, „Gawęda” z Szewni Dolnej, „Babeczki w kropeczki” z Bondyrza). Jego członkowie aktywnie uczestniczą i wspierają władze Gminy przy okazji imprez okolicznościowych typu coroczne dożynki, kultywując w ten sposób wielowiekową tradycję zakończenia zniw.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 22 Ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw wójt (burmistrz) gminy prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W związku z zapisami w/w ustawy w gminnej ewidencji zabytków znajdują się:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (w tym nieruchome zabytki archeologiczne);
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta Gminy w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków;

Tab. 1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków woj. lubelskiego (stan na 31.12.2022 r.)

Lp	Miejscowość	Obiekt	Nr rej. zab. i data
1	Adamów	dwór w zespole dworsko-parkowym	A/1476 z 16.10.1984
2	Adamów	park w zespole dworsko-parkowym	A/1476 z 16.10.1984
3	Adamów	owczarnia wraz z zielenią towarzyszącą d. zabudowie fol. w zespole dworsko-parkowym	A/1476 z 16.10.1984
4	Adamów	aleja w zespole dworsko-parkowym	A/1476 z 16.10.1984
5	Bondyż	młyn wodny z kołem podsiębiernym i wyposażeniem mechanicznym oraz jazem, mostem i ciekim wodnym	A/1457 z 6.02.1983,
6	Potoczek	kościół filialny rzymskokat. pw. św. Stanisława Bpa (d. cerkiew prawosławna) wraz z wyposażeniem wnętrza	A/1516 z 22.09.1987,
7	Potoczek	dzwonnica drewniana w zespole kościelnym	A/1516 z 22.09.1987
8	Potoczek	drzewostan i cmentarz kościelny w zespole kościelnym	A/1516 z 22.09.1987
9	Szewnia Dolna	kościół filialny rzymskokat pw. Zwiastowania NMP (d. cerkiew prawosławna) wraz z wyposażeniem wnętrza	A/1517 z 22.09.1987
10	Szewnia Dolna	drzewostan i cmentarz kościelny w zespole kościelnym	A/1517 z 22.09.1987

5.3 Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków

Tabela 1. Wykaz obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres
1	Adamów	dwór w zespole dworsko-parkowym,	Adamów 12
2	Adamów	park w zespole dworsko-parkowym	Adamów 12
3	Adamów	owczarnia z zielenią towarzyszącą d. zabudowie fol. w zespole dworsko-parkowym	Adamów 12
4	Adamów	aleja w zespole dworsko-parkowym	Adamów 12
5	Adamów	studnia „kryszówka”	Adamów 89
6	Bondyrz	młyn wodny z kołem podsiębiernym i wyposażeniem mechanicznym oraz jazem, mostem i ciekim wodnym	Bondyrz 109 A
7	Bondyrz	młyn wodny	Bondyrz 9 A
8	Bondyrz	cmentarz parafialny	Bondyrz
9	Bondyrz	kościół parafialny	Bondyrz 80
10	Bondyrz	dzwonnica w zespole kościoła paraf.	Bondyrz 80
11	Potoczek	cmentarz prawosławny	Potoczek
12	Potoczek	cmentarz grekokatolicki	Potoczek
13	Potoczek	kościół filialny rzymskokat. pw. św. Stanisława Bpa (d. cerkiew prawosł.) wraz z wyposażeniem wnętrza,	Potoczek
14	Potoczek	dzwonnica drewniana w zespole kościelnym	Potoczek
15	Potoczek	drzewostan i cmentarz kościelny w zespole kościelnym	Potoczek
16	Rachodoszcze	d. szkoła	Rachodoszcze 190 B
17	Suchowola	kościół parafialny	Suchowola 262
18	Suchowola	cmentarz przykościelny	Suchowola 262
19	Suchowola	cmentarz parafialny	Suchowola
20	Suchowola	cmentarz prawosławny	Suchowola
21	Suchowola	zielen przyszkolna	Suchowola 238
22	Szewnia Dolna	Cmentarz prawosławny	
23	Szewnia Dolna	kościół filialny rzymskokat pw. Zwiastowania NMP (d. cerkiew prawosławna) wraz z wyposażeniem wnętrza,	Szewnia Dolna 100
24	Szewnia Dolna	drzewostan i cmentarz kościelny w zespole kościelnym	Szewnia Dolna 100
25	Szewnia Dolna	dwór w zespole dworsko - parkowym	Szewnia Dolna 21
26	Szewnia Dolna	park w zespole dworsko - parkowym	Szewnia Dolna 21
27		Stanowiska archeologiczne wg. poniższego wykazu	

Wykaz stanowisk archeologicznych objętych ochroną w Gminnej Ewidencji Zabytków

I.p.	nr AZP stanowiska archeologicznego	MIEJSCOWOŚĆ (obręb)	OPIS ZABYTKU
1	91-87/1-15	ADAMÓW	stan. płaskie
2	91-87/2-16	ADAMÓW	stan. płaskie
3	91-87/3-17	ADAMÓW	stan. płaskie
4	91-87/4-19	ADAMÓW	stan. płaskie
5	91-87/5-20	ADAMÓW	stan. płaskie
6	91-87/6-23	ADAMÓW	stan. płaskie
7	91-87/7-35	ADAMÓW	stan. płaskie
8	91-87/8-36	ADAMÓW	stan. płaskie
9	91-87/9-37	ADAMÓW	stan. płaskie
10	91-87/10-38	ADAMÓW	stan. płaskie
11	91-86/1-18	BONDYRZ	stan. płaskie
12	91-86/2-19	BONDYRZ	stan. płaskie
13	91-86/15-38	BONDYRZ	stan. płaskie
14	91-86/16-39	BONDYRZ	stan. płaskie
15	91-86/17-39	BONDYRZ	stan. płaskie
16	92-87/18-1	BONDYRZ	stan. płaskie
17	92-87/19-2	BONDYRZ	stan. płaskie
18	92-87/20-3	BONDYRZ	stan. płaskie
19	92-87/21-4	BONDYRZ	stan. płaskie
20	92-87/22-5	BONDYRZ	stan. płaskie
21	92-87/23-6	BONDYRZ	stan. płaskie
22	92-87/24-7	BONDYRZ	stan. płaskie
23	92-87/25-8	BONDYRZ	stan. płaskie
24	92-87/26-9	BONDYRZ	stan. płaskie
25	92-87/27-10	BONDYRZ	stan. płaskie
26	92-87/28-30	BONDYRZ	stan. płaskie
27	92-87/29-31	BONDYRZ	stan. płaskie
28	92-87/30-34	BONDYRZ	stan. płaskie
29	92-87/31-35	BONDYRZ	stan. płaskie
30	92-87/32-36	BONDYRZ	stan. płaskie
31	92-86/33-1	BONDYRZ	stan. płaskie
32	92-86/34-2	BONDYRZ	stan. płaskie
33	92-86/35-5	BONDYRZ	stan. płaskie
34	92-86/36-6	BONDYRZ	stan. płaskie
35	92-86/37-7	BONDYRZ	stan. płaskie
36	92-86/38-8	BONDYRZ	stan. płaskie
37	92-86/39-9	BONDYRZ	stan. płaskie
38	91-87/1-8	BLIŻÓW	stan. płaskie
39	91-87/2-9	BLIŻÓW	stan. płaskie
40	91-87/3-10	BLIŻÓW	stan. płaskie
41	91-87/4-11	BLIŻÓW	stan. płaskie

42	91-87/5-12	BLIŻÓW	stan. płaskie
43	91-87/6-13	BLIŻÓW	stan. płaskie
44	91-87/7-14	BLIŻÓW	stan. płaskie
45	91-87/8-22	BLIŻÓW	stan. płaskie
46	91-87/9-26	BLIŻÓW	stan. płaskie
47	91-87/10-27	BLIŻÓW	stan. płaskie
48	91-87/11-28	BLIŻÓW	stan. płaskie
49	91-87/12-29	BLIŻÓW	stan. płaskie
50	91-87/13-30	BLIŻÓW	stan. płaskie
51	91-87/14-31	BLIŻÓW	stan. płaskie
52	91-87/15-39	BLIŻÓW	stan. płaskie
53	91-87/16-40	BLIŻÓW	stan. płaskie
54	91-88/1-53	BOŻA WOLA	stan. płaskie
55	91-88/2-54	BOŻA WOLA	stan. płaskie
56	91-88/3-55	BOŻA WOLA	stan. płaskie
57	91-88/4-56	BOŻA WOLA	stan. płaskie
58	91-88/5-57	BOŻA WOLA	stan. płaskie
59	91-88/6-58	BOŻA WOLA	stan. płaskie
60	91-88/7-59	BOŻA WOLA	stan. płaskie
61	91-88/8-60	BOŻA WOLA	stan. płaskie
62	91-88/9-61	BOŻA WOLA	stan. płaskie
63	91-88/10-62	BOŻA WOLA	stan. płaskie
64	91-88/11-63	BOŻA WOLA	stan. płaskie
65	91-88/12-64	BOŻA WOLA	stan. płaskie
66	91-88/13-65	BOŻA WOLA	stan. płaskie
67	91-88/14-66	BOŻA WOLA	stan. płaskie
68	91-88/15-67	BOŻA WOLA	stan. płaskie
69	91-88/16-68	BOŻA WOLA	stan. płaskie
70	91-88/17-69	BOŻA WOLA	stan. płaskie
71	91-88/18-70	BOŻA WOLA	stan. płaskie
72	91-88/19-71	BOŻA WOLA	stan. płaskie
73	91-88/20-72	BOŻA WOLA	stan. płaskie
74	91-88/21-73	BOŻA WOLA	stan. płaskie
75	91-88/1-1	FELIKSÓWKA	stan. płaskie
76	90-88/2-23	FELIKSÓWKA	stan. płaskie
77	90-88/3-24	FELIKSÓWKA	stan. płaskie
78	90-88/4-25	FELIKSÓWKA	stan. płaskie
79	90-88/5-26	FELIKSÓWKA	stan. płaskie
80	92-87/1-19	JANIA	stan. płaskie
81	92-87/2-20	JANIA	stan. płaskie
82	92-87/3-21	JANIA	stan. płaskie
83	92-87/4-22	JANIA	stan. płaskie
84	92-87/5-39	JANIA	stan. płaskie
85	92-87/6-40	JANIA	stan. płaskie
86	92-87/7-41	JANIA	stan. płaskie

87	91-87/8-5	JANIA	stan. płaskie
88	91-87/9-6	JANIA	stan. płaskie
89	91-87/10-25	JANIA (Bródki)	stan. płaskie
90	91-88/1-15	MALINÓWKA	stan. płaskie
91	91-88/2-16	MALINÓWKA	stan. płaskie
92	91-88/3-17	MALINÓWKA	stan. płaskie
93	91-88/4-18	MALINÓWKA	stan. płaskie
94	91-88/5-19	MALINÓWKA	stan. płaskie
95	91-88/6-20	MALINÓWKA	stan. płaskie
96	91-88/7-21	MALINÓWKA	stan. płaskie
97	91-88/8-22	MALINÓWKA	stan. płaskie
98	91-88/9-23	MALINÓWKA	stan. płaskie
99	91-88/10-24	MALINÓWKA	stan. płaskie
100	91-87/1-1	POTOCZEK	stan. płaskie
101	91-87/2-32	POTOCZEK	stan. płaskie
102	91-87/3-33	POTOCZEK	stan. płaskie
103	90-88/1-27	RACHODOSZCZE	stan. płaskie
104	91-88/1-2	SUCHOWOLA	stan. płaskie
105	91-88/2-3	SUCHOWOLA	stan. płaskie
106	91-88/3-4	SUCHOWOLA	stan. płaskie
107	91-88/4-5	SUCHOWOLA	stan. płaskie
108	91-88/5-6	SUCHOWOLA	stan. płaskie
109	91-88/6-7	SUCHOWOLA	stan. płaskie
110	91-88/7-8	SUCHOWOLA	stan. płaskie
111	91-88/8-9	SUCHOWOLA	stan. płaskie
112	91-88/9-10	SUCHOWOLA	stan. płaskie
113	91-88/10-11	SUCHOWOLA	stan. płaskie
114	91-88/11-12	SUCHOWOLA	stan. płaskie
115	91-88/12-13	SUCHOWOLA	stan. płaskie
116	91-88/13-14	SUCHOWOLA	stan. płaskie
117	91-88/1-25	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
118	91-88/2-26	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
119	91-88/3-27	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
120	91-88/4-28	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
121	91-88/5-29	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
122	91-88/6-30	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
123	91-88/7-31	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
124	91-88/8-32	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
125	91-88/9-33	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
126	91-88/10-34	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
127	91-88/11-35	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
128	91-88/12-36	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
129	91-88/13-37	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
130	91-88/14-38	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie
131	91-88/15-39	SUCHOWOLA KOL.	stan. płaskie

132	91-88/16-40	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
133	91-88/17-41	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
134	91-88/18-42	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
135	91-88/19-43	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
136	91-88/20-44	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
137	91-88/21-45	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
138	91-88/22-46	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
139	91-88/23-47	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
140	91-88/24-48	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
141	91-88/25-49	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
142	91-88/26-51	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
143	91-88/27-51	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
144	91-88/28-52	SUCHOWOLA KOL.	stan. plaskie
145	91-87/1-2	SUCHOWOLA DOŁY	stan. plaskie
146	91-87/2-3	SUCHOWOLA DOŁY	stan. plaskie
147	91-87/3-4	SUCHOWOLA DOŁY-KĄT	stan. plaskie
148	91-87/1-7	SZEWNIA KOLONIA	stan. plaskie
149	91-87/3-18	SZEWNIA GÓRNA	stan. plaskie
150	91-87/4-34	SZEWNIA GÓRNA	stan. plaskie
151	91-87/9-9	GUCIÓW (grunt wsi Bondyrz)	stan. plaskie
152	91-87/24-48	GUCIÓW (grunt wsi Bondyrz)	stan. plaskie
153	92-87/2-12	KACZORKI (grunt wsi Bondyrz)	stan. plaskie
154	91-87/40-21	BONDYRZ	stan. plaskie
155	91-87/2-24	SZEWNIA GÓRNA	stan. plaskie

5.5. Zabytki o największym znaczeniu dla Gminy.

Na terenie Gminy nie ma zabytkowych budowli posiadających ponadregionalną wartość. Pośród stosunkowo nielicznych wartościowych obiektów należy wyróżnić drewnianą cerkiew (ob. rzymskokatolicki kościół filialny pw. Św. Stanisława) w Potoczku z 1870 r., z uwagi na kompleksowość zespołu – kościół, dzwonnica oraz cmentarz przykościelny, jak i stopień zachowania poszczególnych elementów zespołu – bez poważniejszych przekształceń. Drugim obiektem posiadającym ważne, ale lokalne znaczenie dla Gminy jest zespół dworsko – parkowy w Adamowie, typowy przykład architektury dworskiej z 4 ćwierci XIX w. z dobrze zachowaną siedzibą ziemiańską oraz parkiem krajobrazowym z czytelną kompozycją zieleni i układu alejek.

Kolejnym wyróżniającym się obiektem jest młyn wodny w Bondyrzu wybudowany w 1924 r. O jego wartości decyduje fakt, iż jest to nie tylko w pełni zachowany obiekt architektury, ale także niemal pełne wyposażenie techniczne - wał główny i osadzone na nim

koło podsiębierne, wał roboczy transmisyjny z kołami pasowymi oraz razowiec (złożenie kamieni), walce, perlak, dynamo, cylindry i skrzynie.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Ruralistyka

Jak wcześniej wspomniano na terenie Gminy występuje w zasadzie jeden układ ruralistyczny – jednodrożnica, z obustronną zabudową, który nigdzie nie zachował swej pierwotnej formy. Niewątpliwie wpływ na ten stan rzeczy miał niekontrolowany rozwój przestrzenny poszczególnych miejscowości, w wyniku którego już w 2 połowie XX w. wprowadzono nowe poprzeczne oraz równoległe połączenia, a także zagęszczono zabudowę.

Architektura sakralna

Zespół kościelny w Potoczku składający się z drewnianego kościoła parafialnego pw. Św. Stanisława, drewnianej dzwonnicy oraz drzewostanu na terenie cmentarza przykościelnego jest zachowany w dobrym stanie. Pewne zastrzeżenia należy wnosić odnośnie stanu zachowania podwaliny świątyni, co będzie można stwierdzić po bardziej szczegółowym badaniu. Wskazane jest oczyszczenie i zabezpieczenie drewnianych ścian zewnętrznych świątyni. Powyższe dotyczy również dzwonnicy.

Murowany kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego w Suchowoli jest na bieżąco poddawany remontom i pracom zabezpieczającym stąd też jego stan zachowania jest dobry. Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do drewnianych świątyni parafialnych w Bondyrzu i Szewni.

Architektura rezydencjonalna

Zespół dworsko parkowy w Adamowie po nabyciu przez osoby prywatne początkowo był bardzo zaniedbany. Od tego czasu dwór jest sukcesywnie poddawany remontom i jego stan obecnie jest dobry. W 2022 r. rozpoczęto prace remontowe dotyczące owczarni, która będzie częściowo przeznaczona na niewielkie muzeum. Związany z dworem park krajobrazowy jest pielęgnowany na bieżąco i jego stan nie budzi zastrzeżeń.

Obiekty wchodzące w skład zespołu dworsko - parkowego w Szewni Dolnej ogólnie zachowane są w dobrym stanie, jednak z pewnymi zastrzeżeniami. Dwór jest podzielony pomiędzy kilku użytkowników, co zapewne utrudnia współpracę w zakresie jego remontów,

a uwidacznia to zróżnicowana kolorystyka elewacji i stolarka okienna. Oba wspomniane elementy winny być jednorodne. Krajobrazowy park zachowany jest w stosunkowo niewielkim stopniu, czytelny jest szpaler dębowy i fragmenty komponowanej zieleni w płn.-wsch. części, gdzie wskazane jest uporządkowanie jej i oczyszczenie ze zbędnych samosiewów.

Budynki użyteczności publicznej

Na obszarze Gminy w tej kategorii zabytków należy odnotować szkołę – w Rachodoszczu, natomiast w Suchowoli, gdzie przez wiele lat funkcjonował, jeszcze przedwojenny budynek, pod ocenę można poddać jedynie wysoką zielenią, będącą kontynuacją pierwotnej kompozycji. Budynek szkoły w Rachodoszczu jest opuszczony, widoczne są ubytki i zawilgocenia tynku, część cegieł zmurszała. Stolarka okienna i drzwiowa zniszczona. Profilowane ostatki belek stropowych w znacznym stopniu przegnite. Obiekt wymaga kompleksowego remontu.

Budynki mieszkalne:

Na terenie Gminy obiekty tego typu nie występują.

Budynki przemysłowe

Budynki przemysłowe na terenie Gminy to dwa młyny w Bondyrzu. Oba były poddane w ostatnich latach pracom remontowo-konserwatorskim w dużym zakresie, co powoduje, iż ich stan zachowania jest dobry.

Cmentarze i miejsca pamięci:

Cmentarz parafialny w Bondyrzu jest zachowany w dobrym stanie; czytelny w terenie, ogrodzony metalowym płotem, z uporządkowaną zielenią, z wyraźnym duktem naturalnie utwardzonych alejek.

Nieczynny cmentarz prawosławny w Suchowoli jest zachowany w dobrym stanie, czytelne są podziały kwaterowe oraz alejki o naturalnym utwardzeniu. Usunięcia wymaga zbędna roślinność wokół poszczególnych nagrobków oraz ich konserwacja, gdyż widoczne są ślady zniszczeń wynikające ze stopnia zużycia materiałowego. Brak jest oznakowania cmentarza z głównej drogi i tablicy informacyjnej przy nekropolii.

Cmentarz parafialny w Suchowoli również jest zachowany w dobrym stanie, czytelny jest podział na kwatery oraz alejki o naturalnym utwardzeniu. Stan nielicznych nagrobków sprzed 1944 r. nie budzi zastrzeżeń, podobnie jak dwóch kwater wojskowych - żołnierzy 11

Pułku Ułanów Legionowych z Mazowieckiej Brygady Kawalerii oraz poległych w walce hitlerowskim okupantem w latach 1939-1944 r.

Nieczynny cmentarz prawosławny w Potoczku jest nieogrodzony, część nagrobków jest uszkodzona. Wskazane jest ogrodzenie cmentarza, oczyszczenie ze zbędnej zieleni i postawienie tabliczki informującej o funkcjonowaniu cmentarza.

Cmentarz grekokatolicki w Potoczku również jest nieczynny, brak na jego terenie historycznych nagrobków i mogił. Znajduje się tu jedynie zbiorowa mogiła 40 mężczyzn rozstrzelanych przez Niemców w 01.02.1944 r. Wskazane jest umieszczenie tablicy z informacją o istnieniu w tym miejscu cmentarza grekokatolickiego.

Położony w lesie cmentarz w Szewni nie jest wydzielony w żaden sposób z otaczających go drzew, które destrukcyjnie wpływają na stan nagrobków i mogił. Kamienne nagrobki zachowały swój kształt, jednak widoczne są ślady zużycia materiału. Mogiły rozmywają się pod wpływem warunków atmosferycznych. Cmentarz wymaga ogrodzenia i oznakowania w terenie oraz uporządkowania porastającej go bezładnie roślinności. Brak jest oznakowania cmentarza z głównej drogi oraz tablicy informacyjnej przy nekropolii.

Archeologia

Sieć osadnictwa na terenie Gminy jest skupiona i stosunkowo dobrze spenetrowana w formie badań AZP (obszary: 90-88, 91-86, 91-87, 91-88, 92-86, 92-87). W większości sytuacji podczas wspomnianych badań nie natrafiono na znaleziska, których wartość miałyby ponadlokalne znaczenie. Zabytkowy materiał jest charakterystyczny dla poszczególnych kultur i nie wykracza poza typowe dla nich elementy - broń, ślady osad pradziejowych, narzędzia rolnicze bądź gliniane naczynia. Wyjątkiem jest stanowisko nr 10 w Jacni (Potoczku) AZP 91-87/25, gdzie natrafiono na domniemane cmentarzysko kurhanowe o powierzchni 0,5 ha, z zachowanymi 3 kopcami ziemnymi (kurhanami) wymagające szczegółowych badań.

W związku z powyższym, mając na uwadze rangę Gminy i wagę ewentualnych znalezisk konieczne jest prowadzenie prac ziemnych na omawianym obszarze pod nadzorem archeologicznych.

Zabytki archeologiczne są szczególnie narażone na zniszczenia i uszkodzenia, co może być wywołane zarówno działaniami człowieka jak i natury, np. erozją. Tu należy wskazać:
- działania inwestycyjne, związane z budową obiektów kubaturowych, budową i rozbudową współczesnej infrastruktury,

- erozja i niszczenie stanowisk przez głęboką orkę na terenach rolniczych.
- amatorskie poszukiwania zabytków archeologicznych (w tym przy pomocy wykrywacza metali) i rozkopywanie stanowisk. Z powyższym wiąże się zapis w Ustawie o Ochronie Zabytków i Opiece nad Zabytkami, który reguluje te kwestie. Zgodnie z art. 33 ust. 1. ustawy *„Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta)”*. Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny i dopełniły obowiązków określonych odpowiednio w art. 32 ust. 1 lub w art. 33 ust. 1, przysługuje nagroda. Z tego przepisu wyłączono osoby (specjalistów), które zajmujące się zawodowo badaniami archeologicznymi lub osoby działające w grupach lub organizacjach prowadzących poszukiwania na podstawie odrębnych pozwoleń LWKZ. Warunki i tryb przyznawania nagród określa (rodzaje nagród, źródła ich finansowania i wysokość nagród pieniężnych) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. 2004 nr 71 poz. 650).
- w przypadku podjęcia informacji o łamaniu przepisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami w zakresie ochrony zabytków archeologicznych (np. ich odkryciu i niezgłoszeniu służbom konserwatorskim tego faktu, nielegalnych poszukiwaniach za pomocą detektora metali) – na Gminie ciąży obowiązek powiadomienia o tym fakcie służby konserwatorskie. Władze Gminy powinny również informować urząd konserwatorski o zagrożeniach zabytków archeologicznych wynikających z przyczyn niezależnych od działalności człowieka.

Analizując szanse i zagrożenia stanu dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy należy wskazać kilka elementów, które są już teraz lub w nieodległej przyszłości staną się ważkimi walorami. Niewątpliwie za jeden z najważniejszych należy wskazać uwarunkowania krajobrazowo-przyrodnicze, których wartość już doceniono włączając znaczną część terenu gminy Roztoczańskiego Parku Narodowego oraz Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego. Te wyjątkowe wartości są nie do przecenienia z uwagi na rosnące zapotrzebowanie na rozwój turystyki w regionie, wynikający z dużej popularności Roztocza. Dobrą stroną jest również bliskość dużego ośrodka miejskiego jakim jest Zamość (21 km) oraz Krasnobrodu (10 km), co winno być korzystnym bodźcem dla rozwoju turystyki na terenie Gminy, gdyż odległość

między nimi pozwala na stosunkowo łatwe przemieszczanie się rowerem lub samochodem dobrze utrzymaną drogą wojewódzką nr 849.

Słabą stroną dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy jest niewystarczająca do potrzeb infrastruktura, zły stan szlaków rowerowych, niewykorzystanie potencjału rzeki Wieprz oraz zbyt małą ilość przedsięwzięć związanych z ochroną obiektów zabytkowych. Poważnym problemem są także możliwości finansowe Gminy, w zasadzie uniemożliwiające podejmowanie samodzielnych inicjatyw związanych z ochroną zabytków w większym zakresie i konieczność wspomagania się zewnętrznymi środkami.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Zabytki znajdujące się na terenie Gminy zachowane są w dobrym stanie co należy wiązać z inicjatywami władz Gminy, parafii oraz prywatnych właścicieli zabytków. Generalnie należy stwierdzić, że polityka władz Gminy Adamów w zakresie opieki nad zabytkami podąża w właściwym kierunku, mając na uwadze znaczącą wartość usług w zakresie turystyki i ich wpływu na zatrudnienie miejscowej ludności. W ostatnich czterech latach Gmina dotowała remonty kaplic w Potoczku i Szewni Dolnej. Właściciele zespołu dworskiego w Adamowie z własnych środków podjęli się wyremontowania dworu, parku oraz owczarni.

Przed władzami samorządowymi stoi jednak jeszcze wiele wyzwań mających na celu możliwie jak najlepsze wykorzystanie walorów zabytkowych miejscowości na terenie dla rozwoju turystyki. Istotnym utrudnieniem niewątpliwie będzie skromny budżet Gminy na najbliższe lata, przewidujący niewielkie nakłady na projekty związane z ochroną zabytków. Istnieje możliwość dofinansowania do wniosków realizowanych w ramach rządowego programu "POLSKI ŁAD". Jednak z realizacją poszczególnych zadań należy wstrzymać się do czasu opublikowania szczegółowych rozwiązań i uzyskania zewnętrznego dofinansowania.

7.1. Priorytety programu opieki

A. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

B. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy.

7.2. Kierunki działań programu opieki

A.1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

B.1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne, turystyczne i edukacyjne.

7.3. Zadania programu opieki

A.1.1.:

- Oznakowanie nieczynnych cmentarzy grekokatolickich i prawosławnych w Potoczku i Suchowoli w formie tablic z głównej drogi wskazujących lokalizację nekropolii oraz tablic na terenie cmentarzy informujących o ich historii i funkcjonowaniu.

- Współpraca ze szkołami w ramach opieki nad cmentarzami grekokatolickimi i prawosławnymi w Potoczku i Suchowoli w zakresie usuwania zbędnej zieleni.

- Remont d. szkoły w Rachodoszczy z 1936 r. oraz wprowadzenie nowej funkcji do budynku np. Gminny Ośrodek Kultury. Powyższe zadanie jest jednak uwarunkowane uzyskaniem zewnętrznego dofinansowania.

- Wprowadzenie i egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określoną w powstającym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji).

- Walka z samowolami budowlanymi (reagowanie na przebudowy, rozbudowy, wszelkie przekształcenia obiektów znajdujących się w GEZ bez uzgodnień z władzami Gminy i urzędem konserwatorskim).

- Ochrona panoram widokowych o wartościach kulturowych w oparciu o zmiany w Ustawie Krajobrazowej z 2015 r.

B.1.1:

- Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów)

- Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy

- Zmiana sposobu użytkowania lub adaptacja nieużytkowanych obiektów zabytkowych (będących własnością gminy) do nowych funkcji
- Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach niebędących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie (w pierwszej kolejności wpisanych do rejestru zabytków i najbardziej zagrożonych).
- Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, itp.)
- Opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych.

Zadania dodatkowe

1. Aktualizacja informacji o dziedzictwie kulturowym Gminy w prowadzonym przez Urząd Gminny portalu internetowym www.adamow.gmina.pl. Stałe poszerzanie zawartości portalu internetowego o wiadomości na temat historii gminy, wartości zasobów dziedzictwa kulturowego, potrzeb ochrony, tradycji lokalnych.
2. Działania takie wpływają na wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym, przyczyniają się do wzrostu atrakcyjności turystycznej Gminy poprzez podniesienie rangi informacji turystycznej, podniesienie konkurencyjności dzięki ofercie turystycznej w miejscu zamieszkania, wzbogacania istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe.
3. Realizacja programu ogólnospołecznej edukacji kulturowej; edukacja dzieci i młodzieży nastawiona na poznanie wartości tzw. "małych ojczyzn" i wskazanie potrzeby ochrony krajobrazu kulturowego jako swoistego wyróżnika i świadectwa tożsamości regionalnej.
3. Współdziałanie w organizacji i współfinansowanie imprez kulturalnych, zwłaszcza oznaczeniu ponadlokalnym, promujących dziedzictwo kulturowe; dalsze uczestnictwo gminy, placówek szkolnych, bibliotecznych i instytucji kultur w Europejskich Dniach Dziedzictwa.
4. Działania związane z funkcjonowaniem szlaków edukacyjno-turystycznych zasobach dziedzictwa kulturowego.
5. Stała opieka nad pomnikami i miejscami pamięci. Inwentaryzacja miejsc pamięci na terenie Gminy, opracowywanie projektów lub koncepcji ich zagospodarowania.
6. Współpraca władz Gminy z organizacjami pozarządowymi, muzeami, instytucjami regionalnymi, wojewódzkimi oraz ministerialnymi w promocji dziedzictwa kulturowego gminy.
7. Promocja dziedzictwa kulturowego gminy oraz upowszechnianie problematyki ochrony dóbr kultury w mediach, internecie, prasie, wydawnictwa własne gminy.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Władze samorządowe mają do dyspozycji liczne instrumenty bezpośredniego i pośredniego oddziaływania, w tym zwłaszcza finansowe wspieranie określonych przedsięwzięć, sporządzanie miejscowych planów przestrzennego zagospodarowania gminy, inspirowanie działań niezależnych podmiotów społecznych, gospodarczych i politycznych (np. instytucji biznesowych), stymulowanie powstawania zrzeszeń publiczno-prywatnych, informowanie środowisk, opinii publicznej, władz państwowych itp. o swoich zamiarach i wpływanie na regionalną politykę kulturalną.

Zakłada się, że zadania określone w Programie ochrony zabytków dla Gminy Adamów będą realizowane w wyniku podjęcia następujących działań:

A/ współpracy władz Gminy z ministerstwem właściwym do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, z wojewódzkim konserwatorem zabytków, diecezją, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi oraz właścicielami obiektów zabytkowych;

B/ własnych działań władz gminy:

a/ tworzenia prawa miejscowego;

b/ finansowanie instytucji kultury, dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz należyte utrzymywanie, wykonywanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością lub użytkowanych przez gminę;

c/ realizacja projektów i programów miejscowych;

d/ inne - działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.;

e/ działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Priorytet 7.1.A - Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy poniesionych na realizację programu ochrony i opieki nad zabytkami;
- wartość pozyskanych środków finansowych ze źródeł pozabudżetowych przez gminę;

- liczba obiektów poddanych pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub kradzieżą;

- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi;

- ilość przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność gminy i pozostałych jednostek.

Priorytet 7.1.B - Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy (wskaźniki oceny poziomu realizacji GPOnZ):

- poziom wiedzy mieszkańców gminy na temat gminnej ewidencji zabytków;

- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy;

- liczba zorganizowanych konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jego zabytki;

- liczba utworzonych szlaków turystycznych.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Z uwagi, iż program opieki nad zabytkami jest swoistym zbiorem celów i zadań dla gminy jako terytorium administracyjnego, a nie wyłącznie dla władz terenu, także źródła finansowania nie odnoszą się wyłącznie do środków, którymi dysponuje gmina. Należy zatem przyjąć, że źródłem finansowania zadań wskazanych do realizacji w programie, będą zarówno środki, które pozostają w dyspozycji lub w zasięgu Gminy Adamów, jak również inne źródła (rządowe, prywatne, itp.), tj.:

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury” www.mkidn.gov.pl

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” – www.mkidn.gov.pl

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz wymiany kulturalnej” – www.mkidn.gov.pl

- Informacje dotyczące Rządowego Funduszu Polski Ład: Program Inwestycji Strategicznych <https://www.bgk.pl/polski-lad/>

- Informacje dotyczące programów operacyjnych Interreg <https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/programy-interreg-2021-2027/prace-nad-programami-interreg-2021-2027/>

- Informacje dotyczące programów operacyjnych, w szczególności Programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fundusze-dla-regionow/>

- Informacje dotyczące wspólnej polityki Rolnej WPR 2021-2027 – <https://ksow.pl/programy/wpr-2021-2027>

- Informacje dotyczące programu Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS)– <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/fers/>

- Informacje dotyczące programu operacyjnego Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-2021-2027/feniks>

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – www.funduszngo.pl

- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php

- Inne

Tu należy podnieść niezwykle ważną kwestię jaką jest finansowanie prac związanych z remontami i pracami konserwatorskimi obiektów sakralnych, które w znacznym stopniu jest pokrywane ze środków unijnych. Prace przy obiektach tego typu można także finansować ze środków budżetu państwa. Istnieje także możliwość wsparcia prac przy zabytkach sakralnych, przyznawanych przez Fundusz Kościelny, którego jednym z zasadniczych celów jest dofinansowywanie remontów i konserwacji; obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, w tym podstawowe prace zabezpieczające obiekt.

W przypadku szczególnych projektów można też pozyskać środki z Narodowego Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Dotyczy to dofinansowania konserwacji zabytkowych parków wpisanych do rejestru zabytków oraz dofinansowania publikacji związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Aktualizacja programu.

W miarę realizacji zadań i poszczególnych projektów może nastąpić naturalna potrzeba aktualizacji czteroletniego programu ochrony zabytków i opieki nad Zabytkami dla Gminy Adamów. Przyczyny takich zmian wiązać się mogą z nowymi wymogami formalnymi dotyczącymi programu, dostosowania go do ujawnionych w trakcie realizacji programu nowych zamierzeń właścicieli zabytków lub pojawienia się nowych możliwości prawnych. W związku z tym program może być aktualizowany odrębnie dla poszczególnych zadań, obejmując zmiany w ich zakresie lub może być poszerzany o nowe zadania, wynikające z bieżących potrzeb. Zmiany programu winny być opiniowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie i zatwierdzone uchwałami Rady Gminy.